

بررسی استعداد کارآفرینی در دانشجویان ورودی و خروجی دانشگاه‌های دولتی (مورد مطالعه: دانشگاه‌های دولتی مازندران)

محمد مهدی مردان‌شاهی^{۱*}، عزیزالله تاجیک اسماعیلی^۲، محمدحسن مبارکی^۳

۱. دکتری علوم تربیتی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

۲. استادیار دانشگاه تربیت معلم تهران

۳. دانشیار دانشکده کارآفرینی، دانشگاه تهران

تاریخ دریافت: ۹۳/۱/۱۹

تاریخ پذیرش: ۹۳/۴/۲۵

چکیده

امروزه اهمیت کارآفرینی در رشد و توسعه جوامع آشکار و نقش دانشگاه‌ها در این زمینه مهم است. در این تحقیق کاربردی، از طریق پژوهش توصیفی-پیمایشی، استعداد کارآفرینی و عوامل مؤثر بر آن در میان دانشجویان کارشناسی در سال اول و آخر بررسی شد. با توجه به جامعه مورد نظر (۳۴۲۲ نفر) ۳۷۰ نفر نمونه به روش تصادفی ساده با استفاده از جدول کرجسی و مورگان انتخاب شدند. پس از بررسی و با استفاده از آزمون t، همبستگی و معادله ساختاری، داده‌ها نشان داد متغیر مشهود هشت گانه در سال اول ۹۷ درصد و در سال آخر ۹۶ درصد متغیر نامشهود استعداد کارآفرینی را شامل می‌شود. در دانشجویان سال اول بالاترین رتبه به صورت مشترک مربوط به متغیر عملگرایی و رویاپردازی و در دانشجویان سال آخر مربوط به چالش طلبی است. بین این دو گروه در ویژگی‌های ریسک‌پذیری، سلاست فکری، عملگرایی و تحمل ابهام اختلاف معنی‌داری وجود ندارد، اما در ویژگی‌های کانون کنترل، نیاز به موفقیت، رویاپردازی و چالش طلبی اختلاف معنی‌دار است که در دانشجویان سال اول بیشتر دیده می‌شود. در نهایت، استعداد کارآفرینی در دانشجویان سال آخر نسبت به سال اول کمتر بوده است و این کاهش، کم‌کارآمدی برنامه‌های آموزشی و ضرورت برنامه‌ریزی برای بهبود این ویژگی را بیش از پیش آشکار می‌کند.

واژه‌های کلیدی: استعداد کارآفرینی، برنامه‌های آموزشی، مازندران، ویژگی‌های کارآفرینی.

مقدمه

امروزه دانشجویان فارغ‌التحصیل از مراکز آموزش عالی وارد محیطی می‌شوند که به سرعت در حال تغییر است. این تغییرات در محیط، فناوری و عوامل مرتبط با فرصت‌های شغلی را تغییر می‌دهند و مشاغل جدیدی را ایجاد می‌کنند (Collins et al., 2004: 454). تغییر و تحول در شرایط و نیازهای جامعه موجب تغییر و تحول در رسالت دانشگاه‌ها نیز شده است؛ یعنی آموزش - رسالت اولیه آن‌ها - به سمت پژوهش رفته است و با تحول‌های بعدی دوباره به سمت کارآفرینی تغییر جهت داده است (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲). وضعیت اقتصادی و ترکیب جمعیتی امروزه نیز ما را نیازمند یافتن زمینه‌های پیش رو در صحنه اقتصادی می‌کند و در این راستا داشتن الگوها و راهکارهای مناسب برای آموزش و تربیت و استفاده بهینه از نیروی فعال و کارآفرین در جوامع امروزی ضرورت دارد (طیبه و فخری، ۱۳۸۹: ۳۸). از آنجا که این امر، مشکلی اجتماعی و اقتصادی است و شاید در آینده به «بحران» تبدیل شود، برای برطرف کردنش به برنامه‌ریزی درست و هماهنگ نیازمندیم (شریف‌زاده و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲). یک‌سری برنامه‌ها برای تشویق دانشجویان به کارآفرین شدن و شناخت عوامل و فرایندهای تصمیم‌سازی ضروری است (Engle et al., 2010: 36). عوامل کارآفرینی و تغییرات سریع محیطی و دگرگونی‌های اجتناب‌ناپذیر و پرشتابی باید شناسایی شوند که فقط افراد توانمند، توان پیش‌بینی و مواجهه با آن را دارند. برای این توانمندی، برخورداری از ویژگی‌های کارآفرینی امری اجتناب‌ناپذیر است؛ بنابراین یکی از مسائل اساسی آموزش عالی، توسعه و نهادینه کردن مهارت‌های کارآفرینی در فارغ‌التحصیلان است. از این رو، هدف پژوهشگر در این تحقیق بررسی وضعیت استعداد کارآفرینی دانشجویان در دوران تحصیل است تا وضعیت دانشجویان در این زمینه - از بدو ورود تا زمان دانش‌آموختگی - و همچنین چگونگی ویژگی‌های آن‌ها را درک کند و به بررسی و ارائه پیشنهادها لازم برای توسعه توانایی‌های کارآفرینانه دانشجویان بپردازد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

کارآفرینی مقوله بسیار مهمی است که بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه به آن

توجه جدی دارند. در این کشورها، کارآفرینی به ابزاری نیرومند برای ایجاد فرصت‌های مناسب تبدیل شده است که بهره‌گیری از آن‌ها می‌تواند موجب رفع مشکلاتی مانند بحران اشتغال، کمبود نیروی انسانی خلاق و پویا، کاهش چشمگیر بهره‌وری، کاهش کیفیت محصولات و خدمات، رکورد اقتصاد و رقابت شود. از این‌رو، کشورها پرورش و آموزش کارآفرینان را در اولویت برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی خویش قرار داده‌اند (ذبیحی و مقدسی، ۱۳۸۵: ۵۳). پس از پررنگ شدن نقش کارآفرینان در توسعه اقتصادی، روان‌شناسان با هدف ارائه نظریه‌های مبتنی بر ویژگی‌های شخصیتی و تفاوت قائل شدن بین کارآفرینان و مدیران غیر کارآفرین، به بررسی ویژگی‌های روان‌شناختی کارآفرینان پرداختند (کرباسی و همکاران، ۱۳۸۱: ۲۹). پیشینه مطالعات کارآفرینی نیز اشاره می‌کند که کارآفرینان ویژگی‌های متفاوتی دارند (Matviuk, 2010: 65). بعضی از این ویژگی‌ها روان‌شناختی هستند، به رویکردی که به دنبال تبیین ویژگی شخصیتی است «رویکرد ویژگی‌ها» یا «رویکرد شخصیتی» گفته می‌شود (جهانگیری و کلانتری ثقفی، ۱۳۸۷: ۹۰). رویکرد ویژگی‌های شخصیتی بر این فرضیه تأکید می‌کند که کارآفرینان ویژگی‌ها، دیدگاه‌ها و ارزش‌هایی دارند که نیرویی محرک برای آن‌ها فراهم می‌کند و موجب تمایز آن‌ها از دیگران می‌شود (Guroi & Atsan, 2006: 28). رویکرد ویژگی‌های شخصیتی در مقایسه با سایر رویکردهای کارآفرینی رواج بیشتری دارد (Kruzic & Pavic, 2010: 216). تحقیقات نشان می‌دهد ویژگی‌های مشترکی بین کارآفرینان وجود دارد. اهمیت بیان کردن این ویژگی‌ها به این دلیل است که شناخت ویژگی‌های کارآفرینان موفق موجب تشویق یا موفقیت افرادی می‌شود که شروع به کارآفرینی می‌کنند. فرد با شنیدن این ویژگی‌ها سعی می‌کند آن‌ها را در خود ایجاد کند. این امر موجب میل بیشتر او به انجام دادن فعالیت‌های کارآفرینانه می‌شود (سعیدی کیا، ۱۳۸۷: ۲۸). از چند دهه پیش، برخی روان‌شناسان و پژوهشگران درصدد کشف ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان برآمدند. محور عمده این تحقیقات را انگیزه پیشرفت، خلاقیت، اعتماد به نفس، مخاطره‌پذیری، کانون کنترل و مسئولیت‌پذیری تشکیل می‌دهند. این مطالعات نشان می‌دهد کارآفرینان افرادی خلاق، مخاطره‌پذیر، متکی به خود و دارای عزم و اراده، استقلال فکری، عزت نفس، تعهد و

پشتکار هستند (کردنائیج و همکاران، ۱۳۸۶: ۹۰). هوارد^۱ در تحقیقی در سال ۲۰۰۴ دربارهٔ پرورش قابلیت‌های کارآفرینی در دانش‌آموزان نتیجه می‌گیرد که رابطه‌ای مستقیم بین قابلیت‌های کارآفرینی (استقلال‌طلبی، ریسک‌پذیری، انگیزهٔ پیشرفت، کنترل درونی و خلاقیت) و توانایی کارآفرینی افراد وجود دارد (جعفری‌مقدم و اعتمادی، ۱۳۸۸: ۱۶۷). بدری در پژوهشی دربارهٔ قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان نتیجه می‌گیرد قابلیت کارآفرینی دانشجویان (استقلال‌طلبی، کنترل درونی، انگیزهٔ پیشرفت و خلاقیت) بالاتر از میانگین است و بین قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان سال اول و سال آخر تفاوت معنی‌داری وجود دارد (بدری، ۱۳۸۳: ۲۵۵). زالی (۱۳۸۴) با تحقیق بر مشخصه‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه مازندران نتیجه می‌گیرد که پنج ویژگی توفیق‌طلبی، استقلال‌طلبی، ریسک‌پذیری، خلاقیت و عزم و اراده در بین دانشجویان به میزان کمی وجود دارد. جعفری‌مقدم و اعتمادی (۱۳۸۸) در پژوهشی به‌منظور ارزیابی مقایسه‌ای نگرش کارآفرینانهٔ دانشجویان، نتیجه می‌گیرد که نگرش دانشجویان مدیریت کارآفرینی دانشگاه تهران نسبت به ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینی (نیاز به موفقیت، کنترل درونی، ریسک‌پذیری، تحمل ابهام و خلاقیت) پس از دو سال بهبود یافته است (جعفری‌مقدم و اعتمادی، ۱۳۸۸: ۱۷۸). سوختانلو^۲ و همکاران (۲۰۰۹) نیز در پژوهشی به ارزیابی و مقایسهٔ قابلیت‌های روان‌شناختی اثرگذار بر سطح کارآفرینی دانشجویان کشاورزی دانشگاه تهران پرداختند و نشان دادند سطوح تحصیلی و دوره‌های دانشگاهی، سطح قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان کشاورزی را افزایش نمی‌دهد (سوختانلو و همکاران، ۲۰۰۹: ۱۷۵). با توجه به اهمیت کارآفرینی در رشد و توسعهٔ اقتصادی، دانشگاه‌ها برحسب ویژگی‌های گروه‌های تحت آموزش و نیازهای محلی، منطقه‌ای و ملی، برنامه‌های آموزشی و پژوهشی متعددی را طراحی و اجرا کردند (طیبی و نصرافهانی، ۱۳۸۷: ۱۶). در این تحقیق، می‌خواهیم با بررسی وضعیت هریک از ویژگی‌های کلیدی کارآفرینی (ریسک‌پذیری، کانون کنترل درونی، نیاز به موفقیت، سلاست فکری، عملگرایی، تحمل ابهام، رویاپردازی، چالش‌طلبی، استعداد کارآفرینی) (کردنائیج و همکاران، ۱۳۸۶: ۲۲۷)، آشنایی

---

1. Howard

2. Sookhtanlo

با قوت‌ها و ضعف‌های برنامه‌ها و رعایت محدودیت‌های تحقیق، پیشنهادهایی ارائه کنیم تا زمینه اصلاح یا اجرای برنامه‌های نوین آموزشی در راستای نهادینه کردن توسعه کارآفرینی در سیستم‌های آموزش کشور فراهم شود.

روش‌شناسی تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و هدف‌های تحقیق، این پژوهش از نظر روش گردآوری داده‌ها توصیفی-پیمایشی و از نظر هدف کاربردی است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه دانشجویان کارشناسی پیوسته (سال اول دانشگاه‌های دولتی شامل دانشگاه‌های علوم کشاورزی ساری، فنی و مهندسی بابل، مازندران [بابلسر] و علوم پزشکی مازندران) می‌شود که در مجموع ۳۴۲۲ دانشجو بودند و با استفاده از جدول کرجسی و مورگان ۳۷۰ نفر نمونه به شیوه تصادفی ساده انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش، پرسشنامه ۹۵ گزینه‌ای استاندارد شده سنجش استعداد کارآفرینی (کردنائیج و همکاران، ۱۳۸۶) است. طراحان پرسشنامه روایی پرسش‌های استفاده شده را در این آزمون پس از سه مرحله رواسازی و پایایی آن با استفاده از روش آلفای کرونباخ (به ترتیب توفیق طلبی ۰/۸۲، کانون کنترل ۰/۸۸، ریسک‌پذیری ۰/۹۲، تحمل ابهام ۰/۸۳، سلاست فکری ۰/۸۹، رویاپردازی ۰/۶۶، عملگرایی ۰/۶۷ و چالش طلبی ۰/۸۳) تأیید کردند. پرسشنامه در دو مرحله زمانی ورود به دانشگاه (سال اول تحصیل) و خروج از دانشگاه (سال آخر تحصیل) توزیع و گردآوری شد. سپس به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون‌های آماری (آزمون t وابسته برای سنجش تفاوت‌ها و معادله ساختاری برای بررسی روابط بین متغیرها) و از طریق نرم‌افزارهای SPSS و Liserl، دانشجویان مطالعه، بررسی و ارزیابی طولی شدند.

یافته‌ها

نتایج نشان می‌دهد از مجموع ۳۷۰ دانشجو، ۳۵ درصد مرد و ۶۵ درصد زن و ۹۶ درصد آن‌ها در محدوده سنی ۱۸-۲۵ سال هستند. شغل پدر ۵۰ درصد دانشجویان آزاد، ۴۳ درصد دولتی

است و ۷ درصد نیز پاسخی ندادند. از مجموع دانشجویان مطالعه شده ۵۴ درصد دیپلم ریاضی، ۳۲ درصد دیپلم تجربی و ۱۴ درصد دیپلم انسانی هستند. سایر نتایج در قالب سه پرسش و به شرح زیر نشان داده می شود.

۱. وضعیت استعداد و ویژگی های کارآفرینی در دانشجویان ورودی و خروجی چگونه است؟

براساس جدول ۲، در دانشجویان ورودی نزدیک به ۷۳ درصد در ویژگی ریسک پذیری، ۵۷ درصد در ویژگی نیاز به پیشرفت، ۶۳ درصد در ویژگی سلاست فکری، ۶۰ درصد در ویژگی چالش طلبی ضعیف و بسیار ضعیف هستند. در دانشجویان خروجی، نزدیک به ۷۲ درصد در ویژگی ریسک پذیری، ۶۹ درصد در ویژگی نیاز به پیشرفت، ۶۱/۵ درصد در ویژگی سلاست فکری و ۶۴/۵ درصد نیز در ویژگی چالش طلبی ضعیف و بسیار ضعیف اند. همچنین، در دانشجویان ورودی نزدیک به ۶۱ درصد در ویژگی کانون کنترل، ۶۱ درصد در ویژگی عملگرایی، ۶۲ درصد در ویژگی تحمل ابهام، ۵۴ درصد در ویژگی رویاپردازی قوی و بسیار قوی اند. در دانشجویان خروجی، نزدیک به ۵۲ درصد در ویژگی کانون کنترل، ۶۰ درصد در ویژگی عملگرایی، ۶۶ درصد در ویژگی تحمل ابهام و ۴۸ درصد نیز در ویژگی رویاپردازی قوی و بسیار قوی هستند. در نهایت، نتایج نشان می دهد نزدیک به ۶۵ درصد دانشجویان ورودی و همچنین نزدیک به ۶۹/۵ درصد دانشجویان خروجی نیز از نظر استعداد کارآفرینی ضعیف و بسیار ضعیف اند. نزدیک به ۳۵ درصد دانشجویان در ابتدای ورود به دانشگاه به ویژگی کارآفرینی قوی و بسیار قوی بودند. در حالی که این مقدار در سال انتهایی تحصیل به ۳۰/۵ درصد کاهش پیدا می کند.

جدول ۱. توزیع فراوانی جامعه مطالعه شده براساس هریک از ویژگی‌ها

ویژگی	بسیار ضعیف		ضعیف		قوی		بسیار قوی		
	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	درصد فراوانی	فراوانی	
ریسک‌پذیری متعادل	سال اول	۱۳۶	۳۷	۱۳۵	۳۶	۶۷	۱۸	۳۲	۹
	سال آخر	۱۱۹	۳۲	۱۴۸	۴۰	۶۴	۱۷	۳۹	۱۱
کانون کنترل درونی	سال اول	۷۳	۲۰	۷۲	۱۹	۳۷	۱۰	۱۸۸	۵۱
	سال آخر	۹۲	۲۵	۸۴	۲۳	۸۲	۲۲	۱۱۲	۳۰
نیاز به موفقیت	سال اول	۱۳۸	۳۷	۷۷	۲۱	۹۲	۲۵	۶۴	۱۷
	سال آخر	۱۶۱	۴۴	۹۴	۲۵	۸۱	۲۲	۳۴	۱۰
سلاست فکری	سال اول	۱۵۱	۴۱	۸۲	۲۲	۸۵	۲۳/۱	۵۲	۱۴
	سال آخر	۱۶۱	۴۳/۵	۶۷	۱۸	۸۷	۲۳/۵	۵۵	۱۵
عملگرایی	سال اول	۷۱	۱۹	۷۳	۲۰	۹۲	۲۵	۱۳۴	۳۶
	سال آخر	۶۷	۱۸	۸۲	۲۲	۱۰۱	۲۷/۵	۱۲۰	۳۲/۵
تحمل ابهام	سال اول	۶۲	۱۷	۷۸	۲۱	۱۰۸	۲۹	۱۲۱	۳۳
	سال آخر	۴۷	۱۳	۷۸	۲۱	۱۰۶	۲۸/۵	۱۳۹	۳۷/۵
رویاپردازی	سال اول	۹۹	۲۷	۷۱	۱۹	۸۲	۲۲	۱۱۸	۳۲
	سال آخر	۱۲۴	۳۴	۶۷	۱۸	۷۴	۲۰	۱۰۵	۲۸
چالش طلبی	سال اول	۹۳	۲۵	۱۳۰	۳۵	۶۲	۱۷	۸۵	۲۳
	سال آخر	۱۰۴	۲۸	۱۳۵	۳۶/۵	۷۴	۲۰	۵۷	۱۵/۵
کارآفرینی	سال اول	۱۵۰	۴۰	۹۳	۲۵	۸۴	۲۳	۴۳	۱۲
	سال آخر	۱۶۰	۴۳	۹۸	۲۷	۸۱	۲۲	۳۱	۸

۲. آیا بین استعداد و ویژگی‌های کارآفرینی در دانشجویان ورودی و خروجی تفاوت وجود دارد؟

نتایج نشان می‌دهد بین ورودی و خروجی‌های ویژگی ریسک‌پذیری و تحمل ابهام، سلاست فکری و عملگرایی اختلاف معنی‌داری وجود ندارد، اما در ویژگی‌های کانون کنترل درونی، نیاز به موفقیت، رویاپردازی و چالش‌طلبی و در نهایت استعداد کارآفرینی، بین ورودی‌ها و خروجی‌های جامعه پژوهش شده با اطمینان ۹۹ درصد اختلاف معنی‌داری وجود دارد.

جدول ۲. آزمون آماری T براساس هریک از ویژگی‌ها

ویژگی	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	sig
ریسک‌پذیری متعادل	سال اول	۴۵/۰۸	۸/۴۴	۰/۴۳
	سال آخر	۴۵/۷۰	۸/۶۲	۰/۴۴
کانون کنترل درونی	سال اول	۵۵/۳۴	۸/۸۷	۰/۴۶
	سال آخر	۵۳/۷۳	۹/۶۸	۰/۵۰
نیاز به موفقیت	سال اول	۴۵/۴۲	۷/۶۰	۰/۳۹
	سال آخر	۴۴/۰۸	۶/۶۹	۰/۳۴
سلاست فکری	سال اول	۳۴/۸۰	۷/۹۰	۰/۴۱
	سال آخر	۳۴/۷۶	۷/۸۲	۰/۴۰
عملگرایی	سال اول	۲۷/۳۳	۴/۲۰	۰/۲۱
	سال آخر	۲۷/۰۳	۴/۰۴	۰/۲۶
تحمل ابهام	سال اول	۲۳/۰۳	۵/۹۱	۰/۳۰
	سال آخر	۲۳/۴۸	۶/۹۰	۰/۳۵
رویاپردازی	سال اول	۲۰/۴۱	۴/۵۶	۰/۲۳
	سال آخر	۱۹/۳۴	۵/۶۵	۰/۲۹
چالش‌طلبی	سال اول	۱۷/۲۵	۴/۴۱	۰/۲۲
	سال آخر	۱۶/۳۴	۵/۱۱	۰/۲۶
کارآفرینی	سال اول	۲/۶۸	۳۰/۱۵	۱/۵۶
	سال آخر	۲/۶۴	۳۳/۲۶	۱/۷۲

۳. وضعیت هریک از ویژگی‌ها در زمینه استعداد کارآفرینی دانشجویان ورودی و خروجی چگونه است؟

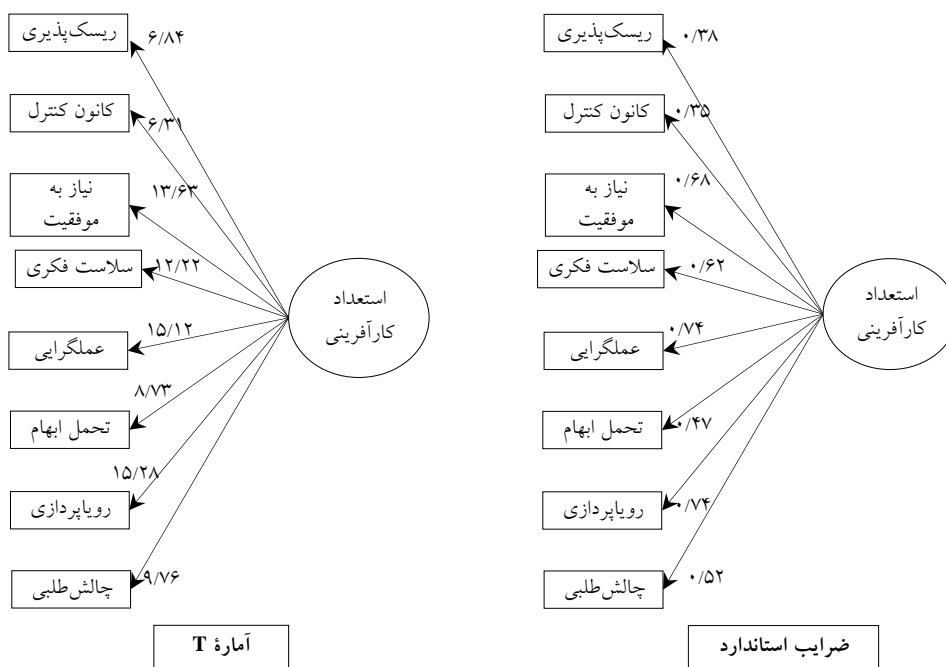
با توجه به مدل مفهومی تحقیق، مدل معادلات ساختاری هشت متغیر تبیین‌کننده عوامل روان‌شناختی استعداد کارآفرینی براساس خروجی نرم‌افزار لیزرل ارائه می‌شود. با توجه به RMSEA کمتر از ۰.۰۵ و GFI و NFI نیز که بیشتر از ۹۰ درصد بوده است، متغیر مشهود هشت‌گانه می‌تواند در سال اول ۹۷ درصد و در سال آخر ۹۶ درصد متغیر نامشهود استعداد کارآفرینی را شامل شود.

جدول ۴. داده‌ها و تحلیل مدل معادله ساختاری، سال اول

استعداد کارآفرینی E=			متغیر نامشهود		
ضریب برآوردی	رتبه	ضرایب استاندارد	تأیید/رد	آماره T	متغیر مشهود
۳/۱۹	ششم	۰/۳۸	تأیید	۶/۸۴	ریسک‌پذیری
۳/۳۸	هفتم	۰/۳۵	تأیید	۶/۳۱	کانون کنترل
۵/۲۲	دوم	۰/۶۸	تأیید	۱۳/۶۳	نیاز به موفقیت
۴/۹۸	سوم	۰/۶۲	تأیید	۱۲/۲۲	سلاست فکری
۳/۷۲	اول	۰/۷۴	تأیید	۱۵/۱۲	عملگرایی
۳/۲۴	پنجم	۰/۴۷	تأیید	۸/۷۳	تحمل ابهام
۴/۲۰	اول	۰/۷۴	تأیید	۱۵/۲۸	رویاپردازی
۲/۲۶	چهارم	۰/۵۲	تأیید	۹/۷۶	چالش‌طلبی

تأیید / رد مدل RMSEA= 0/041, GFI= 0/99, AGFI= 0/97, NFI= 0/98, NNFI= 0/96, کلیت مدل تأیید می‌شود.

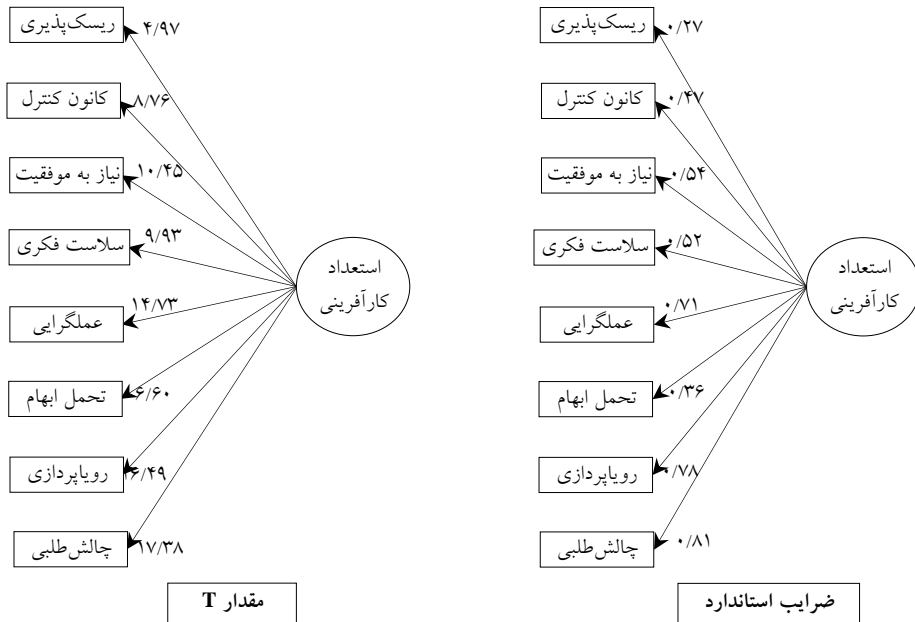

نمودار ۱. مدل معادله ساختاری شرایط متغیرهای هشت‌گانه مشهود و متغیر نامشهود در دانشجویان سال اول

جدول ۵. داده‌ها و تحلیل مدل معادله ساختاری، سال آخر

استعداد کارآفرینی E=				متغیر نامشهود	
ضریب برآوردی	رتبه	ضرایب استاندارد	تأیید/رد	آماره T	متغیر مشهود
۲/۴۰	هشتم	۰/۲۷	تأیید	۴/۹۷	ریسک‌پذیری
۴/۱۱	ششم	۰/۴۷	تأیید	۸/۷۶	کانون کنترل
۳/۸۶	چهارم	۰/۵۴	تأیید	۱۰/۴۵	نیاز به موفقیت
۳/۷۷	پنجم	۰/۵۲	تأیید	۹/۹۳	سلاست فکری
۲/۶۶	سوم	۰/۷۱	تأیید	۱۴/۷۳	عملگرایی
۲/۵۶	هفتم	۰/۳۶	تأیید	۶/۶۰	تحمل ابهام
۳/۷۰	دوم	۰/۷۸	تأیید	۱۶/۴۹	رویاپردازی
۲/۵۲	اول	۰/۸۱	تأیید	۱۷/۳۸	چالش‌طلبی

تأیید/رد مدل RMSEA= 0/043, GFI= 0/98, AGFI= 0/96, NFI= 0/97, NNFI= 0/94, کلیت مدل تأیید می‌شود

نمودار ۲. مدل معادله ساختاری روابط بین متغیرهای هشت‌گانه مشهود و متغیر نامشهود در دانشجویان سال آخر

بحث و نتیجه گیری

با مرور مطالعات و تحقیقات در زمینه این موضوع نتیجه می گیریم که تاکنون تحقیقی طولی در زمینه موضوع پژوهش انجام نگرفته است، اگرچه تحقیقاتی تقریباً مشابه و برخی نیز به صورت غیر طولی یافت می شود. با این حال، نتایج این پژوهش نشان می دهد اغلب دانشجویان در ویژگی ریسک پذیری ضعیف و بسیار ضعیف هستند. ضعف دانشجویان در این ویژگی با نتایج پژوهش زالی (۱۳۸۴)، بدری (۱۳۸۴)، قاسم نژاد مقدم (۱۳۸۹)، شریف زاده و عبدالله زاده (۱۳۹۱) و همچنین هافشند (۱۹۹۷) همسویی دارد. همچنین، نتایج نشان می دهد در ویژگی ریسک پذیری، بین دانشجویان خروجی و ورودی تفاوت آماری وجود ندارد؛ به عبارت دیگر، محیط آموزشی نتوانسته است ویژگی ریسک پذیری را در دانشجویان بهبود بخشد. این تفاوت آماری با نتایج مرادی و شعبانعلی (۱۳۸۹) همسویی دارد که به مقایسه خطرپذیری در دانشجویان سال اول و سال چهارم پرداخته بودند و با نتایج جعفری مقدم و اعتمادی (۱۳۸۸) در زمینه بهبود این ویژگی در دانشجویان ترم آخر متفاوت است.

بیش از نیمی از دانشجویان در ویژگی کانون کنترل درونی قوی و بسیار قوی هستند. این امر با نتایج پژوهش قاسم نژاد مقدم (۱۳۸۹)، شریف زاده و عبدالله زاده (۱۳۹۱) و بدری (۱۳۸۴) همسویی ندارد. همچنین، ویژگی کانون کنترل درونی در دانشجویان خروجی نسبت به دانشجویان ورودی ضعیف تر است و بین ورودی ها و خروجی ها اختلاف معنی داری وجود دارد؛ به عبارت دیگر، دانشگاه های مطالعه شده نه تنها نتوانستند شرایط مساعدی را برای بهبود این ویژگی فراهم آورند، بلکه کاهش این ویژگی را نیز به همراه داشتند. شاید این امر به علت شرایط اجتماعی خارج از اختیار و توان دانشگاه ها باشد که البته با نتایج جعفری مقدم و اعتمادی (۱۳۸۸) مبنی بر بهبود این ویژگی در دانشجویان ترم آخر متفاوت است.

بیش از نیمی از دانشجویان در ویژگی نیاز به موفقیت ضعیف و بسیار ضعیف هستند. ضعف دانشجویان در این ویژگی با نتایج پژوهش قاسم نژاد مقدم (۱۳۸۹) و بدری (۱۳۸۴) همسویی ندارد، ولی با نتایج زالی (۱۳۸۴) و شریف زاده و عبدالله زاده (۱۳۹۱) همسویی دارد. نتیجه تجزیه و تحلیل آماری نشان می دهد ویژگی نیاز به موفقیت در دانشجویان خروجی نسبت به

دانشجویان ورودی رو به کاهش بوده است و بین ورودی و خروجی های جامعه پژوهش شده اختلاف معنی داری وجود دارد. این امر با نتایج مرادی و شعبانعلی (۱۳۸۹) همسویی دارد که به مقایسه انگیزه پیشرفت در دانشجویان سال اول و سال چهارم پرداخته بودند.

اغلب دانشجویان در ویژگی سلاست فکری ضعیف و بسیار ضعیف هستند. این امر با نتایج شریفزاده و عبداللهزاده (۱۳۹۱) و مردانشاهی (۱۳۹۲) همسویی دارد. نتیجه تجزیه و تحلیل آماری نشان می دهد در ویژگی سلاست فکری، بین دانشجویان خروجی و ورودی تفاوت آماری وجود ندارد.

بیشتر دانشجویان در ویژگی تحمل ابهام قوی و بسیار قوی هستند و بین دانشجویان خروجی و ورودی تفاوت آماری وجود ندارد. این امر با نتایج شریفزاده و عبداللهزاده (۱۳۹۱) مبنی بر قوی بودن دانشجویان در این صفت و همچنین با نتایج جعفری مقدم و اعتمادی (۱۳۸۸) در زمینه بهبود این ویژگی در دانشجویان ترم آخر همسو است. همچنین، با نتایج هافستد^۱ مبنی بر بالابودن پتانسیل پذیرش ابهام و قبول تردید در ایرانی ها (لطیفی، ۱۳۸۴: ۱۰) همسو است.

اغلب دانشجویان در ویژگی عملگرایی نیز قوی و بسیار قوی هستند. این امر با نتایج مردانشاهی (۱۳۹۲) همسو است، اما با نتایج شریفزاده و عبداللهزاده (۱۳۹۱) همسویی ندارد. نتایج نشان می دهد در این ویژگی، بین دانشجویان خروجی و ورودی تفاوت آماری وجود ندارد.

نزدیک به نیمی از دانشجویان در ویژگی رویاپردازی قوی و بسیار قوی هستند. این امر با نتایج شریفزاده و عبداللهزاده (۱۳۹۱) و مردانشاهی (۱۳۹۲) همسویی ندارد. بین دانشجویان ورودی و خروجی اختلاف معنی داری وجود دارد و رویاپردازی در دانشجویان خروجی نسبت به دانشجویان ورودی رو به کاهش بوده است.

اغلب دانشجویان در ویژگی چالش طلبی ضعیف و بسیار ضعیف هستند. ضعیف بودن دانشجویان در این ویژگی با نتایج شریفزاده و عبداللهزاده (۱۳۹۱) همسویی دارد. نتایج نشان می دهد چالش طلبی در دانشجویان خروجی نسبت به دانشجویان ورودی رو به کاهش بوده است و بین ورودی ها و خروجی ها اختلاف معنی داری وجود دارد.

1. Hofsted

استعداد کارآفرینی در اکثریت دانشجویان ضعیف یا بسیار ضعیف است. نتایج نشان می‌دهد استعداد کارآفرینی در دانشجویان خروجی در مقایسه با دانشجویان ورودی رو به کاهش بوده است و بین ورودی‌ها و خروجی‌ها اختلاف معنی‌داری وجود دارد. در زمینه وضعیت هریک از ویژگی‌ها نیز نتایج نشان می‌دهد همه روابط مستقیم و غیر مستقیم بین متغیرهای مشهود با استعداد کارآفرینی تأیید شده است و در دانشجویان سال اول و آخر به ترتیب می‌تواند ۹۷ و ۹۶ درصد تغییرات را شامل شود. از هشت متغیر مطالعه‌شده در دانشجویان سال اول، بالاترین رتبه به صورت مشترک مربوط به متغیر عملگرایی و رویاپردازی است و دیگر متغیرها در درجه بعدی قرار دارند، اما در دانشجویان سال آخر بالاترین رتبه مربوط به متغیر چالش‌طلبی است و دیگر متغیرها در درجه بعدی قرار دارند. همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد، روال تغییرات در سال اول و آخر تحصیل مشابه نبوده است. تغییر اولویت ویژگی چالش‌طلبی از جایگاه چهارم به جایگاه اول و ارتقای رتبه آن و همچنین نتایجی که کاهش و اختلاف معنی‌دار آن را در دانشجویان سال آخر بیان می‌کند، نشان از ضرورت توجه ویژه به این ویژگی دارد.

براساس نتایج، دانشگاه‌های مطالعه‌شده نتوانستند در نیل به اهداف خود در بروز و بهبود استعداد کارآفرینی و ویژگی‌های کارآفرینانه مطالعه‌شده موفق باشند و نه تنها کاستی‌های موجود در نظام آموزش و پرورش را کاهش ندادند، بلکه شاهد افزایش این ضعف دانشجویان، در سال پایانی تحصیل نیز هستیم. ممکن است عوامل محیطی و شرایط اجتماعی و بی‌ثباتی اقتصادی حاکم در دوره زمانی تحقیق، به عنوان عاملی مؤثر بر کاهش انگیزه و درنهایت تفکر خلاق، طبق مدل فرایند خلاقیت آمابلی (کردنائیج و همکاران، ۱۳۸۷) بر شکل‌گیری کارآفرینی اثری منفی گذاشته باشد، اما با توجه به نقش آموزش در کارآفرین شدن و تسهیل انتقال فارغ‌التحصیلان به بازار کار مطالعاتی صورت گرفت که نشان می‌دهد آموزش‌ها می‌توانند افراد را مسئولیت‌پذیر تربیت کنند، آن‌ها را تبدیل به کارآفرین یا متفکران حوزه کارآفرینی کنند تا آن‌ها به طور موفقیت‌آمیزی در چالش‌های کسب و کار، موفق و خطرپذیر کنند. در نتیجه، میزان بیکاری و شکست کسب و کارها را کمتر می‌کنند (Urbano, 2008:)

336-337). مشاهده درصد تقریباً بالای دانشجویان ضعیف در این ویژگی‌ها، نشان از ناکارآمدی مجموعه عوامل مؤثر در برنامه‌های آموزشی دانشگاه‌های مطالعه‌شده علی‌رغم مشکلات و شرایط اجتماعی حاکم بر جامعه دارد. مشاهده درصد بالایی از دانشجویان سال آخر که در ویژگی‌های کارآفرینانه ضعیف یا بسیار ضعیف هستند و به‌عنوان نتایج و برون‌داد نظام آموزش عالی (دانشگاه‌های مورد مطالعه) متقاضی یا درحال ورود به عرصه اشتغال و فعالیت در جامعه هستند، جای تأمل و تدبیر بسیار دارد. در دانشگاه‌ها، باید خلاقیت، نوآوری، شکوفایی و درنهایت استعداد و قابلیت کارآفرینی به‌عنوان اصل زیربنایی مد نظر قرار گیرد. طبق مدل خلاقیت، کارآفرینی و رفتار کارآفرینانه (سعیدا اردکانی و دیگران، ۱۳۸۸: ۶) و ضمن آموزش اصول و روش‌های کارآفرینی، برنامه‌های آموزشی و پژوهشی دیگر نیز باید بر مبنای آن پایه‌ریزی و همسو شود تا بتواند به دانشگاهی پویا و کارآفرین تبدیل شود و به‌دنبال آن عناصر خلاق و کارآفرین را تحویل جامعه دهد. بنابراین، دانشگاه‌ها باید به این باور برسند که به‌عنوان سیستم اجتماعی، در صورت نداشتن انعطاف، سازگاری و تطبیق با محیط پیرامون، از یک سو بقا و اثربخشی خود را از دست می‌دهند و از سوی دیگر در نیل به هدف اصلی خود- که پیشروی و هدایت‌گری جوامع است- موفق نمی‌شوند. از این رو، بازبینی برنامه‌های آموزشی، پژوهشی و حتی فوق برنامه‌ها ضروری است و باید در راستای هدف شکل‌گیری دانشگاه‌ها در برآورده‌ساختن نیازهای همه‌جانبه جامعه باشند. نیازهایی که نه‌تنها در شرایط حال می‌تواند مدد‌رسان دولت‌مردان باشد، بلکه رونق و توسعه آتی جامعه را رقم می‌زند.

پیشنهادها

❖ با توجه به نقش برخوردار از ویژگی‌های کارآفرینی در تمایل به راه‌اندازی کسب و کار و همچنین ضعف دانشجویان ورودی دانشگاه‌ها، پیشنهاد می‌شود راهکارهای تقویت و بهبود این ویژگی‌ها، از جمله: برگزاری کارگاه‌های مرتبط، استفاده از شیوه‌ها و ابزار نوین و خلاقانه آموزشی، توجه به فعالیت‌های عملی (کارگاهی، آزمایشگاهی، کارورزی و...) از دوران دانش‌آموزی آغاز و در حین تحصیل در دانشگاه‌ها نیز ادامه یابد.

- ❖ دوره‌های آموزشی و بازآموزی برای معلمان و مدرسان فراهم شود تا روش‌های نوین و راهکارهای تغییر نگرش و آموزش کارآفرینی را فراگیرند و در تدریس به کار بندند.
- ❖ با توجه به کاهش ویژگی‌های کانون کنترل درونی، نیاز به موفقیت، رویاپردازی، چالش‌طلبی و در نهایت استعداد کارآفرینی در دانشجویان خروجی، برای بهبود و توسعه ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینانه باید با بهره‌گیری از متخصصان امر کارآفرینی و برنامه‌ریزی آموزشی، محیط و برنامه‌های آموزشی متناسب و لازم برای تقویت این ویژگی‌ها تدوین و اجرا شود تا زمینه جبران و برطرف کردن ضعف‌های موجود فراهم شود.
- ❖ با توجه به نقش و تأثیر رشته، دروس و محیط تحصیلی دانش‌آموزان در داشتن یا نداشتن استعداد کارآفرینی - که تأثیر آن در رابطه نوع دیپلم و ویژگی‌ها دیده شد - بازبینی و مناسب‌سازی منابع درسی و محیط آموزشی دانش‌آموزان پیشنهاد می‌شود.
- ❖ با توجه به اهمیت ویژگی چالش‌طلبی در استعداد کارآفرینی، تقویت و پرورش این ویژگی از طریق برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌ها ضروری و در اولویت است.
- ❖ به منظور ترویج فرهنگ کارآفرینی و بهبود ویژگی‌های آن، برنامه‌ریزی و پژوهش لازم با هماهنگی رسانه‌های عمومی و نشریات صورت گرفته و برنامه‌های آموزشی و ترویجی ملی لازم در این خصوص باید اجرا شود.

منابع

- بدری، احسان (۱۳۸۴)، «بررسی قابلیت‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه اصفهان» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد)، دانشگاه اصفهان، اصفهان.
- جعفری مقدم، سعید؛ اعتمادی، کاوه (۱۳۸۸)، «ارزیابی مقایسه‌ای نگرش‌های کارآفرینانه دانشجویان»، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره چهارم، صص ۱۶۳ - ۱۸۲.
- جهانگیری، علی؛ کلاتری ثقفی، ربابه (۱۳۸۷)، «بررسی و سنجش ویژگی‌های کارآفرینی مدیران»، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال اول، شماره اول، صص ۸۷ - ۱۱۰.
- ذیحی، محمدرضا؛ مقدسی، علیرضا (۱۳۸۵)، کارآفرینی از تئوری تا عمل، تهران: جهان فردا.
- زالی، محمدرضا (۱۳۸۴)، «ارزیابی مشخصه‌های کارآفرینی دانشجویان دانشگاه مازندران»، مرکز کارآفرینی دانشگاه مازندران، مازندران.
- سعیدآ، سعید؛ حاتمی نسب، حسن؛ طالعی‌فر، رضا (۱۳۸۸)، «اخلاقیت و رفتار کارآفرینانه»، دومین کنفرانس ملی اخلاقیت‌شناسی، TRIZ و مهندسی و نوآوری ایران ۱۲ و ۱۳ آبان ۱۳۸۸. مجموعه مقالات کنفرانس، تهران، پژوهشکده علوم اخلاقیت‌شناسی و نوآوری. صص ۶-۷.
- سعیدی‌کیا، مهدی (۱۳۸۷)، اصول و مبانی کارآفرینی، تهران: انتشارات کیا.
- شریف‌زاده، ابوالقاسم؛ عبدالله‌زاده، غلامحسین (۱۳۹۱)، «بررسی رابطه بین سبک‌های یادگیری و خصایص کارآفرینانه دانشجویان کشاورزی»، فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، سال هجدهم، شماره شصت و چهارم، صص ۱۵۲ - ۱۳۱.
- شریف‌زاده، فتاح؛ رضوی، سید مصطفی؛ زاهدی، شمس‌السادات و نجاری، رضا (۱۳۸۸)، «طراحی و تبیین الگوی عوامل مؤثر بر کارآفرینی دانشگاهی»، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال دوم، شماره ششم، صص ۳۹-۱۱.
- طیبی، کمیل، نصر اصفهانی، رضا (۱۳۸۷)، «ارزیابی تأثیر دوره آموزش کارآفرینی بر ضریب کارآفرینی»، ماهنامه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تعاون، شماره یکصد و نود و هفت. (آذر). صص ۲۷-۱۶.
- طیبی، کمیل؛ فخری، مریم (۱۳۸۹)، «آثار جهانی شدن و تجارت بین‌الملل بر توسعه کارآفرینی»، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال سوم، شماره نهم. صص ۵۵-۳۷.
- قاسم‌نژاد مقدم، نیما (۱۳۸۹)، «ارزیابی میزان کارآفرینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی»، فصلنامه ابتکار و اخلاقیت در علوم، سال ۱۳۸۹، شماره اول، صص ۲۰ - ۱.

کرباسی، علی؛ ولدخانی، محمد؛ شرافت، مهرداد؛ عظیم‌زادگان، حامد (۱۳۸۱)، «مروری بر ادبیات کارآفرینی»، فصلنامه صنایع، سال ۱۳۸۱، شماره سی و سه، صص ۲۷-۳۲
 کرد نایب، اسداله و همکاران (۱۳۸۶)، *انبار سنجش ویژگی‌های شخصیتی کارآفرینان ایرانی*، چاپ اول، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

لطیفی، فریبا (۱۳۸۴)، فرهنگ سازمان‌های ایرانی، سومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، تهران، دی‌ماه ۱۳۸۴، صص ۱۰-۱.

مرادی، حوریه؛ شعبانعلی قمی، حسین (۱۳۸۹)، «شناسایی قابلیت‌های کارآفرینی»، فصلنامه توسعه کارآفرینی، سال دوم، شماره هشتم، صص ۱۶۱-۱۴۱.

مردان‌شاهی، محمدمه‌دی (۱۳۹۲)، «بررسی میزان خلاقیت در دانشجویان ورودی و خروجی دانشگاه‌های دولتی». فصلنامه اندیشه نوین تربیتی دانشگاه الزهراء، سال نهم، شماره چهارم، صص ۹۲-۷۷.

Collins, L., Hannon, P.D. & Smith, A. (2004). "Enacting entrepreneurial intent: the gaps between student needs and higher education capability." *Education+ training*, 46(8/9), 454-463.

Engle, R.L., Dimitriadi, N., Gavidia, J.V., Schlaegel, C., Delanoe, S., Alvarado, I., He, X., Buame, S., & Wolf, B. (2010). "Entrepreneurial intent: A twelve-country evaluation of Ajzen model of planned behavior" *international journal of entrepreneurial behavior and research*, 16(1), 35-57.

Guroi, Y. & Atsan, N. (2006). "Entrepreneurial characteristics amongst university students some insights for entrepreneurship education and training in Turkey", *Education & training*, 48(1), 25-38.

Hofsted, G.(1997). *Cultures and Organizations*, 2nd. Ed Mc Grow Hill.

Kruzic, D. & Pavic, I. (2010). "Students' Entrepreneurial characteristics: Empirical Evidence from Croatia", *The Business Review*, Cambridge, 14(2), 216-221.

Matviuk, S.G.(2010). "A Study of Peruvian Entrepreneurs Leadership Expectations", *Journal of American Academy of Business*, 16(1), 65-70.

Sookhtanlo, M. Rezvanfar, A. Hashemi, S. M.(2009). "Psychological Capabilities Affecting Agricultural Students Entrepreneurship Level:A Comparative Study", *Research Journal of Agricultural and Biological Sciences*, 5(2). Pp 175-184.

Urbano, D. Aponte, M. Toledano, N.(2008). "Doctoral Education in Entrepreneurship: European Case Study." *Journal of Small Business and Enterprise Development*, Vol. 15, No. 2. pp. 336-337.